

V. Středověk (tradičně 476 – 1492)

A. Stěhování národů (4. – 6. století, tradičně 375 – 568)

Pronikání cizích kmenů (zvnějšku zvykově označovaných jako *barbarské*) zejména do **Západořímské a Východořímské říše** bylo součástí rozsáhlého **souhrnu migrací**, jenž se tradičně nazývá **Stěhování národů** a jenž spadá do **přechodu mezi starověkem a středověkem**.

Příčiny spočívají v kombinaci **klimatických a politických změn**. Teplé **římské klimatické optimum** kolem přelomu letopočtu (viz IV.D.7.) **zvýšilo populaci** kočovných kmenových skupin ve vnitrozemí Asie a Evropy. Následný **nástup** výrazně **chladnějšího** a zároveň **suššího klimatu** podnítil tyto národy ke **stěhování** za příhodnějšími životními podmínkami. Tyto **přesuny** se navíc ovlivňovaly **navzájem** (efekt kulečnickové koule). V **nasměrování** tohoto procesu sehrály roli také **rozkvět a západní expanze Číny** za úspěšné dynastie Chan (viz IV.E.2.) a naopak **druhá krize Římské říše** (viz IV.D.7.d.). Zároveň v Asii docházelo ke vzniku **nových jazykových rodin** a jejich větví, podobně jako jsme to již poznali v počátcích blízkovýchodního starověku (viz IV.B.1.+9.):

A. Jazyková rodina altajská (nazvána podle pohoří Altaj):

1. Větev turkická (z altajských větví byla nejzápadnější): Měla velký význam pro vývoj Evropy a přilehlých oblastí Středomoří a Černomoří. Náležely k ní populace, které od té doby po tisíc let pronikaly v **migračních vlnách** z východu **na evropské území**: **Hunové** (pohltili i několik jiných etnik a do Evropy přišli ve **4. století po Kr.**), **Avaři** (jejich turkická příslušnost není zcela jistá), **Protobulhaři** (moderní, odborný název pro kmeny, které patřily mezi předchůdce dnešních Bulharů), **Turci** (ve Středomoří žijí od 11. století), **Kumáni**. Patří sem však také národy, které zůstaly ve střední Asii: Ázerbájdžánci, Kazaši, Kyrgyzové, Turkmeni, Uzbeki aj.;

2. Větev mongolská (jihovýchodní): především **Mongolové** (žijí nejen v dnešním státě Mongolsku, ale také v přilehlých oblastech dnešní Číny);

3. Větev mandžusko-tunguzská (severovýchodní): **Mandžouvé** (většina Mandžuska dnes tvoří severovýchod Číny), Evenkové (neboli Tunguzové; jeden ze sibiřských národů);

B. Jazyková rodina uralská:

1. Větev ugrofinská: **Finové, Estonci** (oba národy žijí v Pobaltí přibližně již od doby kolem přelomu letopočtu), **Maďaři** (v Evropě od 9. století);

2. Větev samojedská: málo početné národy zpravidla poblíž pobřeží Severního ledového oceánu.

Celé **Stěhování národů zahájili Hunové**. Ze své stepní vlasti, zahrnující především Mongolsko, se patrně již ve **2. století** vydali hledat novou zemi pro svá sídla. Hunská expanze směřovala především **na západ směrem do Evropy**. Hunové byli organizováni jako **kmenový svaz**. Rychlým a razantním postupem dokázali tito výborní jezdcí, dokonale ovládající své malé, ale houževnaté koně a obratně používající luk se šípy a meč, získat převahu nad obyvateli dobývaných území. Stěhovali se rychle i se svými stády a s rodinami na zapřažených obytných vozech. Ovládnuté kmeny začleňovali do svého svazu, čímž navyšovali své početní stavy a zajišťovali si relativně klidné zázemí. Při dalším postupu narazili při severních březích Černého moře na **Germány**.

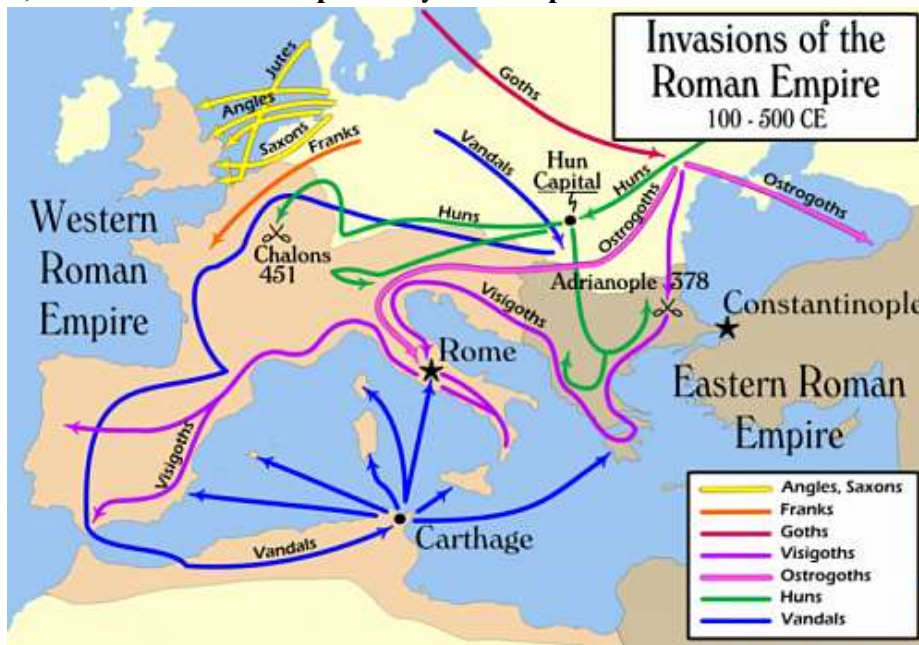
Pravlastí germánské větve indoevropské jazykové rodiny byly oblasti kolem jihozápadní části **Baltského moře**. Zde se zformoval kmen **Gótové**, který pak přesídlil napříč Evropou až do **Černomoří**, kde se rozdělil na východní **Ostrogóty** a západní **Vizigóty**. V r. **375 Hunové vyvrátili Říši Ostrogótů** a vzápětí porazili Vizigóty, čímž oba gótské národy donutili k ústupu na západ. Tyto události jsou tradičně považovány za **začátek Stěhování národů**. Hunové pak podobně vytlačili ještě další germánské kmeny (Burgundy, Vandaly aj.) ze střední Evropy.

Ustupující Germáni zesílili **tlak na Římskou říši**. Římané řešili situaci tak, že s první vlnou Germánů uzavírali spojenecké smlouvy o pomoci proti pozdějším nájezdníkům. Tito spojenci se

označovali jako **federáti** (lat. *foederatio* = *smluvní spojení*): vytvářeli jednotky v římském vojsku (pod římským velením) a Římané jim za to dodávali potraviny apod. Federáti **zprvu** tvořili **nárazníkové pásmo** vně Římského impéria, ale **posléze** římscí císaři svolovali s jejich usazováním **přímo v říši**, kde pak barbari vytvářeli správní obvody se značnou autonomií. Prvním germánským národem, jenž této změny dosáhl, byli **Vizigóti**: usadili se na Pyrenejském poloostrově, odkud **vyhnali Vandaly do severní Afriky**.

Usazování barbarů v Římské říši nepřinášelo císařům problémy jen vojenské, ale také (dokonce především) ekonomické. Závažnější než škody po drancování byla skutečnost, že barbari **odmítali platit** z užívaných území **daně**, takže **římská státní správa** byla trvale **podfinancována**.

V r. **451** se Římané vzbouřili k poslednímu úspěšnému úderu proti vetřelcům a nájezdníkům. V **bitvě na Katalaunských polích** (u dnešního města Chalons-en-Champagne) v Galii **římsko-germánské vojsko** vedené římským vojevůdcem **Flaviem Aetiem** porazilo hunské vojsko vedené slavným hunským králem **Attilou** (*Bitva národů*). Hunové se pak stáhli **zpět na východ** a po Attilově smrti (453) se **Hunská říše**

rozpadla a **zanikla**. Avšak Římané již nedokázali čelit náporům z více stran: r. **455** **Vandalové**, kteří se přeplavili ze severní Afriky do Itálie, **vydrancovali Řím** tak důkladně, že se jejich jméno stalo synonymem pro bezohledné ničitele všeho druhu.

V r. **476** **germánští vojáci** Západořímské říše vedení **Odoakerem** z kmene Skirů **svrhli** posledního tamějšího císaře, mladičkého **Romula** zvaného **Augustulus** (Císaříček), a **ovládli Itálii**. Tím **zanikla Říše západořímská** a zároveň tento okamžik bývá považován za **konec starověku**.

Samotné **Stěhování národů končí odchodem germánských Langobardů** z dnešního Maďarska **do Itálie (568)**. **Východořímská říše** se sice bojům také nevyhnula, ale celé toto období **přežila**.

Shrnutí:

Klimatické a politické změny v závěru starověku vedly ke Stěhování národů: početné asijské kmenové skupiny pronikaly do Evropy a tam vyvolávaly pohyby germánských kmenů, které se pak v hojně míře usazovaly na území Západořímské říše. Západořímscí císařové ztráceli kontrolu nad svým státem, až ten nakonec r. 476 zanikl.

Otázky a úlohy:

1. Jeden evropský stát se v mnoha jazycích (avšak nikoli v češtině) stále nazývá podle Hunů, kteří na jeho území mívali svůj hlavní stan. Který stát to je?
2. Shodou okolností jméno posledního západořímského císaře odkazuje na dvě významné zakladatelské osobnosti z dřívějších římských dějin. O které muže šlo?

Výběr z odborné literatury: Jarmila Bednaříková: *Stěhování národů*. Praha 2007. Peter Heather: *Gótové*. Praha 2002. E. A. Thompson: *Hunové*. Praha 1999. **Výběr z uměleckých zpracování:** **Hudba:** Giuseppe Verdi: *opera Attila* (1846).

B. Raný středověk (5. – 10. století)

1. Příroda a krajina raného středověku v Evropě

Kdybychom se zamýšleli nad tím, co si pod pojmem **středověk** představuje průměrný dnešní Evropan (a Čech), dopracovali bychom se zřejmě k rytířům, hradům, klášterům, robotě na panských polích a k odtrženosti od moderního života (všichni víme, co se v běžném hovoru hodnotí pomocí výrazů „středověké názory“ či „středověká morálka“).

Středověk sice má své charakteristické rysy, ale není jich mnoho a vystřídaly se v něm různé formy společenského uspořádání. Ostatně, bylo tomu tak již ve starověku, který přinesl např. zbožštěné krále i volené úřednické vlády. V souvislosti s pestrostí středověku snad postačí, když si připomeneme, že rozbití Západořímské říše Germány nebylo vítězstvím křesťanství nad pohanstvím, ale právě naopak, že polovina středověku rytíře neznala a že tíže robotních prací nejvíce dolehla na obyvatelstvo až v době, kdy středověk patřil dávno minulosti.

Historikové dospěli k periodizačnímu dělení, respektujícímu proměnlivost alespoň hlavních vlastností epochy: rozeznávají **raný středověk (5. – 10. století)**, **vrcholný středověk (11. – 13. století)** a **pozdní středověk (14. – 15. století)**.

Pro **raný středověk** je nejcharakterističtější **vytváření jednoduchých státních útvarů na celém území Evropy**. Abychom tento proces plně pochopili, musíme si uvědomit, že **raněstředověká Evropa** se zásadním a vcelku zřetelným způsobem dělila na **2 části**:

a) Postantický svět: byl totožný zhruba s územím někdejšího **pozdního Římského impéria**, a zahrnoval tedy celé Středomoří, přičemž na severu sahal na Britské ostrovy, k Rýnu a k Dunaji; prošel vývojem **od pravěku přes starověk do středověku**;

b) Neantický svět: zahrnoval **většinu Evropy**, před Stěhováním národů nezažil tradici státního vývoje ani písemné kultury, vyznačoval se i častým (a dodnes ne zcela probádaným) stěhováním různých etnik; kolem r. 500 prošel vývojem **od pravěku rovnou do středověku**.

Neantický svět vypadal tehdy samozřejmě v mnoha směrech jinak než dnes. Jeho středověký vývoj můžeme také označit jako **cestu od krajiny přirozené ke krajině kulturní** (přičemž skromné počátky těchto proměn spočívají ještě v pravěku).

První sídelní zónou (starým sídelním územím) byly nížiny většinou v povodí dolních a středních toků větších řek a v nadmořské výšce do asi 400 m. Jednalo se o oblasti při mořském pobřeží a o široká, mělká říční údolí. Zde všude sídlívalo již pravěké obyvatelstvo a na ně vcelku plynule navázaly (v 6. – 7. století) nově přichozí kmeny z éry Stěhování národů.

Druhá, mladší zóna byla osídlena jen místy. Sahala od asi 400 do asi 600 m a zahrnovala úzká údolí především horních toků řek a přilehlé oblasti. Lidé sem přicházeli v 8. – 10. století; v nižších partiích byla půda obdělávána, na výše položených svazích (často lesnatých) se pásli dobytek.

Z hlediska technologie i organizace hospodaření však **raný středověk** představuje **jen územní rozšíření tendencí z mladšího pravěku**: teprve ve vrcholném a pozdním středověku (tedy po r. 1000) došlo k zásadním změnám kvalitativním.

Podnebí zůstávalo chladnější a vlhčí, změnu k lepšímu přinesla až doba kolem r. 1000.

Podívejme se na **přírodní podmínky** zejména v **raněstředověkých Českých zemích**. Skladba **lesních porostů** se lišila podle polohy a nadmořské výšky. V **nižších**, zejména vnitrozemských **oblastech** převládaly **lesy dubové** (s příměsí habru a lípy a podél vodních toků s olšemi a jilmy), ve **středních** polohách lesy **bukové** (s jedlí, borovicí, jasanem, břízou), ve **vyšších** polohách lesy **bukojedlové** (s tisem aj.) a v **nejvyšších** polohách (nad 1000 m) **horské smrčiny**. Celé území Čech chránil prstenec hustého, mimo nepočetné cesty prakticky neprostupného pohraničního lesa – **hvozdu**.

Krajinu oživovalo **množství zvěře**: jeleni, srnci, zajáci, divoká prasata, zubři, rysi, divoké kočky, vydry, bobři, vlci i medvědi; hnízili tu orli, sokolí, jestřábi a mnoho jiných dravců, při pasekách

v horských lesích tetřevi a v říčních meandrech četné vodní ptactvo; ve vodních tocích se proháněly ryby, od pstruhů až po tažné lososy.

Šumavská rašeliniště (slatě) patří k místům, která se dodnes ubránila zásahům člověka.

Vesnice byly tvořeny nevelkým shlukem **obytných staveb**: zprvu převládaly částečně zahloubené **polozemnice**, později se stavěly především **sruby** na úrovni terénu. K obytným stavením přináležely chlévy, stáje, ohrady, zásobárny potravin a krmiva apod.

Řemeslná produkce byla **samozásobitelská**: zemědělci si sami vyráběli nástroje i jiné předměty, které potřebovali, obchod měl většinou jen místní

povahu a zpravidla výměnný ráz (bez peněz). **Dálkový obchod** se věnoval exkluzivnímu a přepychovému zboží a byl určen pro privilegované společenské vrstvy. Pěstovalo se **obilí** (pšenice, žito, ječmen, oves, proso), **luštěniny** (hrách, čočka), **zelenina** (mrkev, zelí, kapusta, cibule, česnek, ředkev, křen), **ovocné stromy** (jabloně, hrušně, švestky, třešně, trnky), **textilní plodiny** len a konopí, součástí léčitelských dovedností bylo využívání četných **bylin**, ale také bezových keřů. Jako **hospodářská zvířata** byly chovány ovce, kozy, prasata, skot a koně (v obou posledních případech šlo o plemena výrazně menší než dnes, přesto vlastnit krávu nebo koně bylo znamením zámožnosti), dále drůbež (husy, kachny, kuři).

Při obdělávání půdy zemědělci uplatňovali **přílohové hospodaření**: vzhledem k omezenému množství živin v půdě orná pole cirkulovala v několikaletých intervalech (např. 3 roky) po vesnických pozemcích, zbývající půda (příloh) byla ponechána ladem, až se v ní živiny vlivem rostlinných společenstev a půdních organismů opět obnovily.

Raněstředověký člověk sváděl trvalý **souboj s lesem**. Kácením (někdy s podporou vypalování) rozšiřoval přirozená bezlesí, aby získal dostatek zemědělské půdy, bránil se lesní sukcesi (opětovnému zalesňování) a vytvořil tak základ dodnes existující mozaiky lesů, hájů, luk a polí. Zároveň však využíval les pro pastvu skotu, jako zásobárnu dřeva i jako prostor pro lov.

Shrnutí:

V raném středověku vznikly státy téměř na celém území Evropy. V mimoantické Evropě si však krajina stále udržovala ráz z mladšího pravěku. Prakticky veškeré obyvatelstvo se věnovalo zemědělství (řemeslná výroba byla především samozásobitelská). Skladba plodin i chovaných zvířat se poněkud lišila od dneška – neexistoval mimoevropský import. Při pěstování obilovin se uplatňovalo přílohové hospodaření (cirkulace polností), člověk však žil stále především v blízkosti rozlehlých lesů.

Otázky a úlohy:

1. Kde ve vašem kraji existují místa s relativně neporušenou přírodou? Zjistěte údaje o flóře a fauně či o geologických zvláštностech těchto území a zpracujte je do krátké zprávy (s ilustracemi, mapkami apod.).

2. Které plodiny, hospodářská zvířata, rostliny (včetně stromů) a divoce žijící zvířata pronikly do české přírody později než v raném středověku? U některých se pokuste zjistit podrobnosti o jejich zavlečení či usazení.

Výběr z odborné literatury: Jan Klápště: Proměna českých zemí ve středověku, Praha 2005.

5. Franská říše

a) Merovejští zakladatelé

Franská říše byla nejvýznamnějším barbarským státem. V 5. století ji založil germánský kmen Frankové (= svobodní, smělí, odvážní lidé, srovnejte s něm. frei, angl. free, a dokonce i s fr. franc a špan. franco).

Ve Franské říši vládla dynastie Merovejců. Jejím prvním významným panovníkem byl **Chlodvík I.** (kolem 500), který přijal křesťanství. Centrem říše se stala oblast nalevo od dolního Rýna.

Do poloviny 6. století Merovejci dobyli téměř celou dnešní Francii (kromě keltské Bretagne), Belgie, Nizozemí, Lucembursko, jihozápadní polovinu Německa, Švýcarsko a západní okraj dnešního Rakouska. Od poloviny 7. do poloviny 8. století však převažovaly vzájemné mocenské spory mezi jednotlivými členy dynastie a účinné politiky ubylo (období líných králů).

b) Líní králové a maiordomové

V raném středověku bylo běžné, že král se svým dvorem prakticky neustále putoval po celé zemi, protože to byl jediný způsob, jak se mohl seznámit s jejími problémy. Přechodně vždy pobýval u aristokratů v jejich opevněných sídlech falcích (předchůdcích hradů), uděloval hostitelům státnické příkazy a ti ho za to živili.

Putování franského královského dvora organizačně zajišťoval úředník **maiordomus**. Jeho úřad se stal dědičným v rodě **Pipinovců**. Maiordomové se záhy stali skutečnými tvůrci franské politiky, významnými muži číslo dvě, bez nichž líní králové nic nezmohli.

V 1. polovině 8. století vpadli přes Pyreneje do Franské říše Arabové. Tehdejší maiordomus **Karel Martell** je porazil v **732** u **Poitiers**, což znamenalo definitivní zastavení arabských výbojů. Po bitvě již nikdo nepochyboval, že skutečně vládnoucí dynastií jsou Pipinovci. Martellův syn **Pipin III. Krátký (vlastně Nejmladší)** Merovejce i formálně svrhl a v 751 se nechal aristokraty zvolit za franského krále.

c) Karel I. Veliký a karolinská renesance

V r. 768 trůn zdědil Pipinův syn Karel I., který se stal jedním z nejvýznamnějších evropských vladařů všech dob (podle něj se pak Pipinovcům začalo říkat **Karlovi**).

Karel I. chtěl obnovit někdejší antické Západořímské císařství a Franskou říši chápal jako jeho nynější základ. Snadno tu poznáme novou verzi snahy o uspořádanou jednotu světové obce (oikumené). Karel však používal výraz **renovatio imperii** (obnova císařství).

Své sídlo v **Cáchách (Aachen)** učinil střediskem **karolinské renesance**, tedy úsilí pěstovat antickou kulturu a kombinovat ji s křesťanskými prvky. Památky na karolinskou renesanci (renesance = znovuzrození) máme dodnes: právě zde byla vytvořena malá písmena latinské abecedy (karolinská minuskula) a mnohé antické spisy (např. Caesarovy) jsou dochovány pouze v opisech, jež začaly vznikat v této době.

Ta pohraniční území, která byla ohrožena vnějšími nepřáteli i nespokojeným porobeným obyvatelstvem, Karel proměnil v **marky**, vojensky spravované celky v čele se spolehlivým markrabětem. Marky se zpravidla nazývaly podle sousední, nepřátelské země. Tak Bretaňská marka neležela v Bretagni, ale v jejím franském sousedství a Českou marku bychom byli našli na západ od Šumavy.

Karel sám rozsáhlými výboji rozšířil říši co nejblíže vytčenému ideálu. Dobył západní polovinu dnešního Rakouska (ostatně, jeho nynější název Österreich je odvozen od franského názvu Ostmark = Východní marka). Karel porazil i germánský kmen Sasů a ovládnutím jeho území posunul franské hranice až ke střednímu a dolnímu Labi. Poté dobył severní polovinu Itálie, čímž si podrobil tamější germánské Langobardy, které papežové považovali za hrozbu pro Řím.

Karlovi se podařilo anektovat (násilně připojit ke svému státu) nejsevernější Španělsko: po tamějších vítězstvích nad Araby byl ovšem na zpáteční cestě úspěšně napaden kmenem Basků: v boji zahynul na franské straně i bretaňský markrabě Roland, jehož příběh se později stal námětem eposu Píseň o Rolandovi.

V r. **800** si Karel dojel do **Říma** pro **korunu římského císaře**, kterou mu na Boží hod vánoční (25. prosince) v basilice svatého Petra posadil na hlavu **papež Lev III.** Událost měla ohromný symbolický význam: signalizovala, že po čtyřech staletích se do Evropy vrací řád.

Do Franské říše byl začleněn i Řím. V následujících letech se Karel pokusil ještě o další územní zisky, ale již bez úspěchu: jeho vojska byla poražena zejm. českými Slovany.

Hodnocení Karla I. Velikého bývají rozporuplná. Nelze však přehlédnout, že jeho území bylo prakticky totožné s územím států Evropského hospodářského společenství, jež tvořilo prazáklad dnešní Evropské unie (vzniklý r. 1958). I proto je (od r. 1949) v Cáchách každoročně udělována Cena Karla Velikého za službu ve prospěch evropské spolupráce i porozumění: mezi jejími držiteli jsou např. sir Winston Churchill, Konrad Adenauer, Václav Havel a Tony Blair.